

Az első csehszlovák földreform cseh és szlovák percepciója és historiográfiája¹

GAUCSÍK ISTVÁN

Abstract. Czech and Slovak perceptions and historiography of the first Czechoslovak land reform. Study's attention is focused on the first Czechoslovak land reform, specifically on two problem areas. Firstly, it deals with the land reform policy in the first Czechoslovak Republic. The author identifies the political and social drivers and objectives and attempts to draw up a balance sheet of successes and failures. The second approach takes stock of the interpretations, theses and clichés of Czech and Slovak historiography on land reform. The author places particular emphasis on the analysis of the discourse in Marxist historiography, which viewed the land reform of the first Czechoslovak Republic as a historical subject, but this perspective was not without ideological overtones, national political arguments, or even victorious rhetoric. The new post-1989 thematisation of social and economic history is mainly linked to Czech historiography (the position of the aristocracy and large estates, the role of land reform in economic policy and inter-state relations, legal and financial aspects). In Slovak historiography, the nationalist discourse is sometimes still alive, while the social-historical orientation is less prevalent and the study of elite groups (especially the aristocracy) is relegated to the background.

Keywords: Czech and Slovak historiography, first Czechoslovak Republic, land reform, economic organisation, political strategies, elites

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása a térség súlyos gazdasági dezintegrációját eredményezte. Csehszlovákia, amely az utódállamok közül a gazdaságilag legfejlettebb volt, érezte a legélesebben a gazdasági megrázkódtatást. Ez elsősorban a magas színvonalú cseh ipart sújtotta, amely a háború előtti időszakban a cseh területek egyik büszkesége volt. A háború utáni termelés csak a fele volt a háború

¹ A tanulmány a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében (Historický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i.) a következő kutatási program keretén belül készült: APVV-22-0205 *A történettudomány és a történeti gondolkodás problémái Szlovákiában*. „Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu APVV-22-0205 *Problémy dejín historiografie a myslenia o dejinách na Slovensku*.”

előttinek, és különösen aggasztó volt a nyersanyaghiány, amely akadályozta a gazdaság békés termelésre való átállását.²

A cseh–morva–sziléziai területek, a felvidéki és kárpátaljai régió társadalmainak és gazdaságainak az átalakulása is kezdetét vette, és mint utólag kiderült, a földreform lett a háború utáni változások egyik fő hajtóereje. A földtulajdon egyenlőtlen eloszlása és a mezőgazdasági földek nagy részének nem hatékony bérbeadása olyan problémák voltak, amelyeket az új köztársaság valójában a dualista monarchiától örökölt. Kétségtelen tény azonban, hogy csak a monarchia összeomlásával teremthették meg a feltételek egy nagyszabású földtulajdon-módosítás végrehajtásához, amely a masaryki Csehszlovákia nemzetállami jellegű konszolidációját is elősegítette.³

Régi tézis, hogy az agrárium és a földtulajdon a cseh történelmi országrészekben és a felvidéki-kárpátaljai területeken a gazdasági fejlődés tekintetében különböző pályákat futott be.⁴ Bár Csehország és Szlovákia nem tartozott Közép-Európa legjelentősebb agrárterületei közé, a mezőgazdaság mégis fontos szerepet játszott.⁵ Különösen Szlovákia és Kárpátalja őrizte hagyományos agrárjellegét, amit a mezőgazdaságra orientált lakosság magas száma is jelez. Az 1921-es népszámlálás adatai alapján Csehszlovákiában a lakosság 39,6%-a dolgozott a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban. Szlovákiában a lakosság 60,6%-a, Kárpátalján pedig 67,7%-a foglalkozott mezőgazdasággal. Csehországban azonban az iparban dolgozók száma (39,9%) meghaladta a mezőgazdasági népesség számát (34,4%). Ezért ebben az összefüggésben Csehszlovákiáról mint ipari-agrár jellegű államról beszélhetünk.⁶

Csehszlovákia nyugati és keleti területei 1918 előttről áthagyományozódott, eltérő gazdasági adottságokkal rendelkeztek. Az impériumváltás után ugyan elhúzódó, ellentmondásos integrációt tapasztalhatunk, de a nagy gazdasági világválság negatív jelenségeinek a végzetes begyűrűzéséig növekedési, felzárkózási utakat és a modernizáció jegyeit is kimutathatjuk.⁷

² Lacina 2000: 22–25.

³ Průcha 1974: 95–96.

⁴ Lacina 1990b: 8–12.

⁵ Širůček 2007: 67.

⁶ Lacina 2000: 132.

⁷ Lacina 2000: 14, 86–100.

A csehszlovák földreform gazdasági, szociális és ideológiai összetevői⁸

A csehszlovákiai földreform nem volt egyedülálló jelenség az első világháború utáni Európában, ugyanis huszonnégy európai országban hajtották végre az agrárium radikális vagy mérsékeltebb átalakítását, amelyek a kontinens területeinek mintegy 90%-át érintették.⁹ Csehszlovákia, Lettország és Észtország után a harmadik helyen állt a tulajdonátvételre kijelölt földterületek százalékos arányát tekintve.¹⁰

A cseh történészek általában két fő okra vezetik vissza az első csehszlovák földreform gondolatát: a szociális-gazdasági kihívásokra és a nacionalizáló szándékokra.

Az első alapját a szociálisan aránytalan földtulajdon-megoszlás alkotta Csehországban. Míg az 500 hektár feletti nagybirtokok az ország teljes földterületének csaknem egyharmadát tették ki, addig a legfeljebb 2 hektáros kisgazdaságok nem tudtak igazán fejlődni. A kis- és középbirtokos parasztok számára a földbérlet lett a leggyakrabban alkalmazott lehetőség a földszerzésre. A földtulajdon koncentrációja és kötött jellege azonban nehezítette a földbirtok „szabad mozgását”, ami nagymértékben korlátozta a modern és termelékeny gazdaságok kialakulását. Az önálló földtulajdon elérhetetlensége az alacsonyabb paraszti rétegek számára a földreform központi kérdésévé vált. A földéhség másik „összetevőjét” a világháború alatt nagyobb számban felbomló kis- és közepes méretű gazdaságok alkották.¹¹

⁸ A földreform törvényi szabályozását csupán vázlatosan mutatom be. 1928 márciusáig az első csehszlovákiai földreformmal összesen 117 kormányrendelet és egyéb szabályozás foglalkozott. 1919. április 16-án elfogadták a nagybirtok elkobzásáról szóló 215/1919. sz. törvényt, amely elindította magát a földreformot. Valójában ez egy kerettörvény volt, egyfajta proklamáció, tehát előrejelzése a jövőbeli lefoglalásoknak. A földreformot csak a kapcsolódó normák kiteljesedése után lehetett a gyakorlatba ültetni. Ezt az „alaptörvényt” később más, részletesebb törvények egészítették ki. Az egyik legfontosabb az 1919. május 27-i 318/1919. sz. törvény a kisbérlők földjeinek a biztosításáról, amely lényegében lefoglalási jellegű volt. Lehetőséget biztosított a kisbérlőknek arra, hogy a nagybirtokoktól bérbé vett földeket megvásárolják. A földreform irányítására és végrehajtására a 215/1919. sz. törvény alapján létrehoztak egy ernyőintézményt, a prágai székhelyű Állami Földhivatalt. A földhivatal 1919. október 15-én kezdte meg működését, és az 1935. január 25-i 22/1935. sz. kormányrendelet elfogadásával megszűnt. Hosszú kormányülések sorozata után a földreformra vonatkozó korábbi jogszabályokat az 1920. január 30-i 81/1920. számú, a földek kiosztásáról és az azokkal kapcsolatos jogviszonyok szabályozásáról szóló kiutalási törvény követte. Alapvető rendelkezései a földszerzési törvény által átvett földek átvételének az irányelveit jellemezték, tehát hogy kinek és milyen feltételek mellett adják ki a lefoglalt vagyomból származó földeket. 1920 elején már világos volt, hogy a földreformot az átvett földek megvásárlásával fogják végrehajtani. Ugyanakkor tudták, hogy a parasztok túlnyomó többsége nem rendelkezett olyan mennyiségű tőkével, amely segítségével megvásárolhatták volna a földeket, ezért a Forradalmi Nemzetgyűlés 1920. március 11-én elfogadta a 166/1920. sz. törvényt a földvásárlóknak nyújtott hiteltámogatásokról. Vö. Horák 2007a: 76, 79; Michl 1935: 12; Horčíčka–Županič 2019: 452–452.

⁹ Slezák 1994: 3.

¹⁰ Lacina 1994: 35.

¹¹ Voželínek 1919: 30–31.

A szlovákiai földterületek megoszlása bizonyos mértékig hasonló volt a csehországiakéhoz. A cseh területektől eltérően azonban a lakosság többsége a mezőgazdaságban dolgozott, és a termelés nagy része a gazdálkodó családok megélhetését biztosította. Az arisztokrata nagybirtokok csak Szlovákia déli, magyarok által is lakott termékenyebb részein voltak konkurenciaképesek. A cseh földbirtokokhoz hasonlóan itt is azonban a nagyon kis, legfeljebb 5,4 hektár területű gazdaságok voltak a legnagyobb arányban képviselve. Szlovákiában ez az összes gazdaság 69,4%-át alkotta. A gazdaságok kevesebb mint 30%-át sorolhatjuk az 5,4–54 hektár területű kategóriába, és a földtulajdonosok mindössze 0,9%-a tartott fenn 54 hektárnál nagyobb területű gazdaságot. Szlovákiában és Kárpátalján 871 személynek volt 272,96 és 545,9 hektár közötti földje, végül 935 nagybirtokos tulajdonában található 545,9 hektár feletti nagyságú földterület.¹²

A földreform erőteljes nemzeti tartalommal is telítődött, mert az etnikailag vegyes Csehszlovákiában lehetőséget adott a többségi nemzet(ek) pozícióinak megerősítésére a nagyszámú német és magyar kisebbséggel szemben. Utóbbiak gyakran kifogásolták a földreform végrehajtásának diszkriminatív módját, amit például abban láttak, hogy nem vehettek részt a mezőgazdasági törvények kidolgozásában, vagy hogy az Állami Földhivatalban nem voltak képviselőik. Bár a reform kidolgozása tisztán cseh és szlovák ügy volt, egyik törvény sem tartalmazott eklatánsan olyan rendelkezéseket, amelyek bármelyik nemzetiséget korlátozták volna.¹³ Tény azonban, hogy a lefoglalt mezőgazdasági birtokok többsége német és magyar nemzetiségűeké, főleg arisztokratáké volt. A németek és magyarok számára később kiosztott földterület mennyisége sokkal kisebb volt, mint a cseheknek és szlovákoknak juttatott.¹⁴

A földreform a gazdasági nacionalizmus egyik markáns megnyilvánulásának is tekinthető. Ebben a kontextusban a következő identitáspolitikai mozgósító jegyeket hordozta. A cseh politikusok beszédeiben a földreform végrehajtásának indokaként leggyakrabban a történelmi jog jelent meg, melyet az 1620-ban a fehérhegyi csata után lezajlott, Habsburg-irányítású föld- és ingatlanvagyon-elkobzásokra vezettek vissza. Ezeket a történelmi eseményeket a cseh társadalom még közel 300 év elteltével is sérelemként, a nemzeti büszkeségen esett foltként élte meg. A cseh politikai elit, és maga Tomáš Garrigue Masaryk is, a zömmel német, kisebbrészt a Habsburgok iránt lojális cseh arisztokrata nagybirtokok „nemzeti elszámoltatásának” vissza nem térő lehetőségét látta a földreformban.¹⁵

A szlovák politikai elit „a nemzetidegen”, főképpen a magyar arisztokrácia számlájára írta a felvidéki szlovák lakosság több évszázadnyi kizsákmányolását, a bér- és

¹² Voželíněk 1919: 28.

¹³ Rychlík 1994: 49.

¹⁴ Slezák 1994: 8.

¹⁵ Peroutka 2003: 545.

idénymunkákat, a kivándorlást és általában a szegénységet, melyek en bloc akadályozták a szlovák parasztság nemzeti öntudatra ébredését. Csehszlovákia megalakulásában és a földreformban – a nemzeti önrendelkezés jogával érvelve – egyszerre látták a társadalmi és gazdasági fejlődés egyedüli opcióját, egyben a szociális biztonság elérésének alapvető feltételét.¹⁶

Siker vagy sikertelenség?

A két világháború közötti földreform Csehszlovákiában nem mutat egyértelmű határokat. Kezdetét általában a nagybirtokok „elkobzásáról” szóló törvény 1918. november 9-én történt elfogadásával szokták meghatározni.¹⁷ A gyakorlati megvalósítás az 1920. január 30-i földosztási törvény elfogadásával kezdődött. A földreform befejezését az Állami Földhivatal már 1933-ban hivatalosan bejelentette. Ez azonban elhamarkodott nyilatkozat volt, mivel a földhivatal csak 1935-ben vette át a szükséges mezőgazdasági műveletek irányítását. A valóságban a földreform soha nem fejeződött be, mert még 1938 januárjában is 435 668 hektárnyi földterület volt lefoglalva.¹⁸

A földreform hozzávetőleges időhatárának meghatározása szempontjából azonban lényeges, hogy az átvett földek tényleges kiosztása 1920-ban kezdődött, és – különösen a kis, legfeljebb 30 hektáros kiosztások esetében, a földnélkülieket és kisparasztokat érintve – 1925-ben érte el a csúcspontját. Itt azonosíthatjuk a földreform súlypontját, és bár a reform az 1930-as években is folytatódott, minden lényeges dolog az 1920-as években történt.

A földreform során összesen 4 021 671 hektár földterületet foglaltak el, ebből 1 283 286 hektár mezőgazdasági terület és 2 738 331 hektár nem mezőgazdasági terület volt (azaz főként erdők és tavak). Csehországban 1933-ra az összes földterületből 1 598 628 hektárt utaltak ki, azaz a régió teljes területének 30%-át. Morvaországban és Sziléziában a földreform 787 946 hektárt érintett, ami az összes földterület 29%-ának felelt meg. Majdnem ugyanolyan számokat értek el Szlovákiában, ahol a lefoglalt földek az összes földalap 1 396 135 hektárját tették ki. Kárpátalja esetében a számok nem voltak ilyen magasak, az összes ilyen jellegű földterület mindössze 238 908 hektár volt, ami a régió teljes területén belül 16%-nak felelt meg.¹⁹

Az összes földterületből együttvéve 1 800 782 hektár (44,3%) került a kedvezményezettek tulajdonába, amelyből 868 601 hektár (66,2%) mezőgazdasági terület volt. A kiutalások az ország településeinek négyötödében zajlottak, és a Csehszlovák

¹⁶Tóth–Novotný–Stehlík 2012: 324.

¹⁷Lényegében a földtulajdon kötelező átruházásáról volt szó pénzbeli kártalanítás ellenében.

¹⁸Slezák 1994: 4.

¹⁹*Dvacet let* 1938: 36.

Köztársaságban mintegy háromnegyedmillió családot érintettek. A lefoglalt földek, különösen az erdők csaknem felét visszaszolgáltatták az eredeti tulajdonosoknak. A pontos szám 1 788 794 hektár, azaz 46,8% volt. A mezőgazdasági földterületekből 407 379 hektárt adtak vissza, ami 32,2%-ot jelentett.²⁰

A földreform vitathatatlan előnye az volt, hogy mintegy 65 ezer földnélküli embernek tette lehetővé, hogy saját tulajdonú földet szerezzen. A német és a magyar arisztokrácia gazdasági-pénzügyi ereje ellenben végleg megroppant, míg a katolikus egyház tovább őrizte pozícióit. Lehetővé tette továbbá még a cseh és a szlovák kis- és középbirtokos parasztság számára a gazdasági előrelépést, ugyanakkor ez a magyar és a német kisebbségekhez tartozók esetében nem volt ilyen egyértelmű, sőt ezen kisebbségek tagjai aránytalanul kevesebb földet kaptak. A dél-szlovákiai magyar etnikai terület megbontását célul kitűző szlovák telepítési politika pedig szorosan összefüggött a földreformmal.²¹

Mindazonáltal fontos megjegyezni, hogy a magántulajdonba való beavatkozás a két világháború közötti Csehszlovákiában igen jelentős volt. A földreform a köztársaság összes földterületének csaknem egyharmadát érintette (mintegy 4 millió hektárt, amelyből 1,3 millió hektár mezőgazdasági terület volt), és az első köztársaság szinte teljes időszakára kiterjedt. Az állam a mezőgazdasági és erdőterületeket rendszeresen kártalanítás ellenében újraosztotta. Erre kivételesen kártalanítás nélkül is sor került, mint a Habsburg-uralkodócsalád vagyonának esetében. Az 1920-as csehszlovák alkotmány pedig még a kártalanítás nélküli lefoglalás lehetőségéről is rendelkezett. A történelem furcsa fintora, hogy ezt a szabályozást az 1948-as kommunista hatalomátvétel után elfogadott, úgynevezett május 9-i alkotmány is átvette.²²

A földreform a nemzetépítés diskurzusában (1919–1938)

Jan Voženílek, az Állami Földhivatal későbbi igazgatója és a csehszlovák agrárpolitika egyik korifeusa 1919-ben a nagybirtokok felosztásával foglalkozó tanulmányt tett közzé.²³ Ebben a kiadványban a földbirtokok csehszlovákiai eloszlását szociális és politikai szempontból igazságtalanként értelmezte, illetve rámutatott a földek kötött jellegére is, hiszen nem lehetett velük szabadon kereskedni a piacon. Ebben az összefüggésben gyakran használta a földéhség ideológiai érvét. Az arisztokráciával kapcsolatban pedig a nagybirtokok feldarabolásának követelése hangzott el.

²⁰ Slezák 1994: 4.

²¹ Ezt a problémakört körültekintően elemezte Simon 2008.

²² Horák 2011: 2.

²³ Voženílek 1919.

A földreform hibái és veszélyei címmel Josef Pekař történész jelentetett meg egy, a földreformot bíráló művet.²⁴ Pekař, talán egyedül a cseh szerzők közül, élesen bírálta a földreformot. Ezt a politikailag motivált – egyben arisztokráciaellenes – folyamatot kulturálisan is károsnak tartotta. Egyes szakaszait úgy értelmezte, mint a cseh történelmi múlt tárgyi-művészeti emlékeinek az erőszakos eltávolítását, a csehországi nemességhez kapcsolódó kulturális jelenségektől való végzetes elhatárolódást. Alapvetően megvédte az arisztokrácia tulajdonjogát és a nagybirtokok gazdasági funkcióit is (tehát kiállt modernizációs szerepük mellett). Őva intett az egész kérdés átpolitizálásától, amely csakis a politikai pártok érdekeit szolgálta a szavazatokért folytatott küzdelemben. Figyelmeztetett továbbá az agrárpártiak nagyarányú befolyásából fakadó korrupciós veszélyekre, amelyek a csehszlovák nemzeteszmét, annak egységét gyengíthették.

Az Állami Földhivatal 1925-ben egy grafikus ábrázolást tett közzé a földreform állapotáról.²⁵ Ennek alapját egy statisztikai elemzés alkotta, amely a reform előtti földbirtokviszonyokkal és a reform alatti változásokkal foglalkozott. A könyvből kiderül, hogy a földreform kezdete óta a földállomány nagy részét újraosztották. A földhivatal a reform nemzeti, állami, gazdasági és társadalmi jelentőségét hangsúlyozta. Az arisztokráciával kapcsolatban olyan diagramok készültek, amelyek a birtokok csökkenését mutatták, és külön fejezetet szenteltek pl. a Schwarzenberg család birtokkomplexumának. Statisztikai adatok segítségével kívánták bizonyítani, hogy a földreform legfontosabb célját, mégpedig a földek kisebb magántulajdonosok számára történő kiosztását teljes mértékben elérte, és sikeres volt.

Meg kell említeni Jan Voženílek további munkásságát, akinek A földreform előzetes eredményei című könyvei 1930-ban, illetve 1932-ben jelentek meg, és máig fontos információs bázisai a történelmi munkáknak.²⁶ Voženílek a földreformot egy olyan folyamatként fogta fel, amelynek az első szakasza már lezárult, és a földreform egyfajta tetőpontjára jutott: a földpiac telítetté vált, és az agrárválság jelei kezdtek mutatkozni. A földreform egyes rendelkezéseit véleménye szerint a gazdasági világválság miatt kezdték felülvizsgálni, és az osztatlan földek kisebb hányadát az eredeti tulajdonosoknak „ideiglenesen” visszaadták. Ez a hivatalnok, egyébként a cseh agrárpárt egyik prominens képviselője, nem került meg a politikum súlyát vagy vádját sem, a földreform védelmében pedig élesen polemizált a csehországi német kritikusokkal.²⁷

²⁴ Pekař 1923.

²⁵ *Československá pozemková reforma* 1925.

²⁶ Voženílek 1930. Voženílek a művét az 1928-as adatok alapján állította össze, de a szövegben az 1929. január 1-jei állapotokra hivatkozik. Az első összegzés is az ő tollából származik: Voženílek 1924. A szlovákiai és kárpátaljai viszonyokra Voženílek 1932.

²⁷ Worliczek 1925; Worliczek 1926.

Az Állami Földhivatal szorgalmasan publikáló tisztviselői közé tartozott Antonín Pavel is, aki 1937-es tanulmányában tényszerű adatokat közölt a földreform 1930-as évekbeli alakulásáról, jogi kiteljesedéséről és pénzügyi háttéréről. Ebben a munkában már nem foglalkozott a nagybirtok működésének hátrányaival, sőt az arisztokrácia is alig jelent meg külön problémakörként.²⁸

A katolikus egyház földtulajdonával kapcsolatban az a nézet érvényesült, hogy földbirtokosnak számított minden különálló egyházi szervezeti egység (érsekség, püspökség, kolostor stb.). Ez azzal járt, hogy jelentősen csökkent a földreform hatása az egyházi ingatlanokra.²⁹

A csehszlovák mezőgazdasággal foglalkozó, máig használatos korabeli összegzések általában az agrárium fejlődésével foglalkoztak, melyekben a földreform kérdése nem jelent meg hangsúlyosabban.³⁰

A nemzeti és a szociális egybeérése, illetve korrelációja (1948–1989)

Az első csehszlovák földreform az 1948 utáni marxista csehszlovák történettudomány-nak is az egyik fontos, még ha nem is kellőképpen kiemelt kérdése volt. Az 1950-es évek opuszai messze álltak a történettudományos megközelítéstől, és ideológiai okokból egyoldalúak voltak, sőt az első földreformot „burzsoá jellegénél” fogva a második világháborút követő radikális, kisebbségellenes – kommunista irányítású – földreformmal állították szembe, annak „pozitív” eredményeivel ütköztették.³¹

A marxista csehszlovák történeti irodalom egyik legfontosabb műve a Milan Otáhal nevéhez fűződő *A harc a földreformért Csehszlovákiában* című könyv.³² A monográfia magán viselte a kor ideológiai lenyomatát, főként a politikai pártok földreform-koncepciói körüli küzdelmekre összpontosított, mégis a javára írható, hogy a földreformot tágabb kontextusba helyezte, és annak különböző felfogásaira összpontosított. Nem hangsúlyozta azonban, hogy a reform konkrét esetekben mit is eredményezett. Otáhal másik tanulmánya a katolikus egyház földbirtokainak a sorsáról nem lépte túl a korszak marxista frazeológiáját, és nem közvetített új kutatási eredményeket.³³ A cseh gazdaságtörténet-írás meghatározó alakja, Vlastislav Lacina

²⁸ Pavel 1937. Korábban figyelmet szentelt a kivándorlás és a földreform kapcsolatának is: Pavel 1934.

²⁹ Motyčka 1926; Červinka 1933.

³⁰ Reich 1934; *Dvacet let* 1938.

³¹ Kořátko 1949.

³² Otáhal 1963.

³³ Otáhal 1960: 111–134.

ekkor még az előre meghatározott mezsgyéken és értelmezési kereteken belül mozgott, de nála is mindjobban kidomborodott a politikum befolyásoló szerepének a vizsgálata.³⁴

Némelyik cseh történész (Antonín Kubačák, Jan Rychlík) tollából differenciáltabb szemléletű tanulmányok az 1980-as évek végén láttak napvilágot. Ezek beemelték a tudományos diskurzusba az addig elhallgatott arisztokrácia-nagybirtok témát, egyben a csehszlovákiai német, osztrák és magyar arisztokraták érdekvédelmi szervezetének (Svaz československých velkostatkářů) a történetét.³⁵ A kutatások perifériáján mozgó jogi-pénzügyi témák vizsgálata is megjelent. Ezek a jogtörténetírás palettáját színesítették.³⁶

A szlovák történeti munkák fókuszában hosszú ideig csak a két világháború közötti agrárpárti elképzelések elemzése és általában a szlovák politikai elit földbirtokreformban játszott szerepének a vizsgálata állt.³⁷ A nagybirtokrendszer gazdasági erőzójának, esetleg tovább élő potenciáljának a boncolgatása háttérbe szorult.³⁸ Az 1980-as évek végétől azonban a csehszlovák földreform legkonceptiózusabb kutatójának, Natália Krajčovičová-nak a tanulmányai jelentettek értéktöbbletet és előrelépést (kutatásai átnyúltak a 2000-es évek elejére). Elsősorban azért, mert a földreformot a szlovák nemzetépítési stratégiákon belül és az agrárpolitika törekvésein keresztül értelmezte, miközben felhívta a figyelmet a gazdaság- és szövetkezetpolitikákra, valamint az államhatárok kérdéseire. Fontos szempontot is felvetett – mely máig nincs kellőképpen megvilágítva –, mégpedig a két, illetve három diametrálisan eltérő társadalmi-szociális fejlettségű, különböző monarchiabeli gazdaságszervezési tapasztalatokat felhalmozó országrészek, a cseh–morva–sziléziai tartományok, Szlovákia és Kárpátalja csehszlovákiai gazdasági integrációjának a problémakörét.³⁹

Régi és új utakon (vázlatrajz 1990-től napjainkig)

Az 1980-as évek második felének földreform-tematikái (nagybirtok verus kisbirtok, szövetkezeti mozgalom, telepítések, agrárpolitika) mondhatni logikusan ágyaztak meg az 1990-es évektől színesedő kutatási irányvonalaknak, melyekbe – inkább Csehországban, mint Szlovákiában – mindjobban bekapcsolódtak a fiatalabb kutatók is.

Jelképes mérföldkőnek tekinthető az 1994-es magyarhradisi (Uherské Hradiště) nemzetközi tudományos konferencia, mely a szűkebben vett csehszlovák kontextust

³⁴ Lacina 1978: 123–144.

³⁵ Kubačák 1987: 325–373.

³⁶ Rychlík 1987–1988: 127–148.

³⁷ Zuberec 1968: 55–71; Sivák 1970: 143–152; Hanzal 1973: 15–31.

³⁸ Kivétel talán Michnovič 1975: 83–101.

³⁹ Krajčovičová 1984: 574–619; Krajčovičová 1989: 819–838; Krajčovičová 1990: 787–805; Krajčovičová 1994: 13–20; Krajčovičová 2004: 223–233; Krajčovičová 2009.

túllépve kitekintett a kelet-közép-európai kism nemzetek nemzeti-szociális hangoltságú földreform-politikáira is (főképpen a lengyelre és bolgárra). Bár a későbbi évtizedekben nem került sor a földreformok összehasonlító régióbeli vizsgálatára, azonban a cseh historiográfiában, részben a szlovákban ekkor jelentek meg erőteljesebben a földreform nemzetiségi összefüggései, így az agrárpolitikai elképzelések és viták, az arisztokráta és a katolikus egyházi nagybirtokok témái (az utóbbiak máig hiányoznak a szlovák történelmi kutatások spektrumából).⁴⁰

A földreform a szlovák történelmi gondolkodásban három – alapjában véve máig rögzült – nézőpontban jelent meg: 1. A nemzetépítés folyamatában a földreform a telepítések által a szlovákság előretörését biztosította Dél-Szlovákiában. A földreform a szlovák nemzetfejlődést támogató jelenség volt, mely modernizációs szerepet játszott az agráriumban.⁴¹ 2. A másik oldalon a földreform egyes elemei innovatív módon lendítették előre a szlovákiai gazdasági fejlődést, különösen a villamosítás terén.⁴² 3. Az első földreformnak, mely végülis befejezetlen maradt, „logikus” folytatása az 1945–1948 közötti, amely „nemzeti forradalmi céljai” miatt radikálisan és visszavonhatatlanul megváltoztatta a tulajdonviszonyokat.⁴³

A magyarhradisi történelmi konferencia ennyi idő távlatából nézve nem tekinthető egy paradigmaváltás nyitányának, azonban néhány rész kérdés tisztázása, illetve az új kutatási irányvonalak kicövekelése – elsősorban cseh térfélen – mindenféleképpen előrelépést hozott. A szlovák szerzők megközelítéseiből azonban kimaradt és máig kimarad a szlovák földreform-politika erősen nacionalizáló tendenciájának és magyarellenességének az elemzése. A történelmi megközelítésekben ellenben hangsúlyosak a gazdasági, szociális, népesedési és politikai érvek, kevésbé vagy alig a nemzetpolitikaiak.⁴⁴

Valójában párhuzamos kutatási irányvonalak azonosíthatók, hiszen a cseh historiográfiában az „idősebbek”, bár a régi sémákat folytatva (agrárpolitikai programok⁴⁵), de fontos szintetizáló munkákat, illetve azokon belül földreform-fejezeteket alkottak, gyakran a politika- és a gazdaságtörténeten belül mozogva, illetve rámutattak a cseh és szlovák politikai elit vitáira. Szélesebb nemzetközi összefüggésekbe helyezték a csehszlovákiai folyamatokat, különösen a határkérdések tekintetében (Antonín

⁴⁰ A konferenciakötet bősséges, 23 szöveget tartalmaz, de ezek nem kis része inkább szikár előadás, mint kimunkált tanulmány. A fenti tematikákkal kapcsolatban csak néhány szerzőt jelzek: Honcová 1994: 113–117; Lacina 1994: 35–38; Novotný 1994: 93–96; Rychlík 1994: 43–50; Trapl 1994: 97–100.

⁴¹ Nem hagyható figyelmen kívül ezen sovinszta szemléletmód: Cambel 1994: 51–59; Martuliak 1994: 81–85.

⁴² Hallon 1994: 87–91.

⁴³ Štefanovič 1994: 135–138.

⁴⁴ Vö. Simon 2008: 19–21.

⁴⁵ Lacina 2001: 289–294; Harna – Lacina 2007.

Kubačák, Vlastislav Lacina, Jan Rychlík, Lubomír Slezák).⁴⁶ A cseh történészek fiatalabb nemzedéke (pl. Ondřej Horák, Šárka Steinová, Adéla Peichlová, Kristýna Kautská, Ivana Maloušková), gyakran disszertációs munkák folytatásaként, az uradalmak levéltári gyűjteményeire támaszkodva az utóbbi két évtizedben újjátotta meg a tudományos diskurzust. Olyan problémákat, köztük társadalomtörténeteket is tematizáltak, kitekintve a társadalmi elitekre, amelyek addig – a nemzetközpontú optikán – kívül maradtak: 1. A földreform mint a külügyi politika eszköze, 2. A földreform és a vállalkozások, 3. A magántulajdon és a lefoglalások jogi kérdései, 4. Konkrét csehországi nagybirtokok vizsgálata, többek között a cseh Czerninek, a német Liechtensteinek, az osztrák Fürstenbergekek, a svájci von Steiger-Münzingenek, a sziléziai lengyel Stonawskiak, az ukrán eredetű Razumojskiak birtokai a földreform folyamataiban, 4. Az arisztokrácia vagyontörő stratégiái.⁴⁷ A nem csehszlovák (német, osztrák) állampolgárok födbirtokainak és vagyoni problémáinak kérdésköreit az államközi kapcsolatok összefüggéseibe helyezték, és kiemelték (itt főképpen Václav Horčíčka és Ján Županič alapos publikációt kell említeni), hogy a földreform a két világháború között az egyik legneuralgikusabb pontját alkotta a csehszlovák–osztrák kapcsolatoknak.⁴⁸

A szlovák historiográfia három évtizednyi termését sziszifuszi erőfeszítés lenne részletesen értékelni, azonban néhány tendencia – éppen a cseh kutatások fényében – nagyon jól kivehető. A szlovák történészek négy, mondhatni hagyományos témakör mentén gondolkodtak: a pártpolitika mint nemzeti politika, a nemzetiségi kérdés, a telepítések, a régió. Némely esetben a már túlhaladott nemzeti kliséket is szerepeltették (a földreform mint a nemzetté válás fundamentuma), miközben a cseh historiográfiához viszonyított megújulás, a téma társadalomtörténeté váló alakításának az igénye nem jelent meg.

A marxista historiográfiához visszavezethető kedvelt téma a szlovákiai pártok földreform-elképzeléseinek a vizsgálata. Ebben a kontextusban a földreform már nemcsak mint a Csehszlovák Köztársaság határait konszolidáló hatalmi eszköz, hanem új tematizálásként mint a polgárosodásé (persze a többségi nemzeté) is megjelenik.⁴⁹ Érdekes módon a földreform mint a többség és a kisebbség közti konfliktus egyik mezője vagy

⁴⁶ Kubačák 1991–1992: 33–72; Lacina 1990a; Lacina 2000; Průcha 2004; Rychlík 1994: 43–50; Slezák 1993: 197–215. Az államhatár, melyen belül a nemzetpolitika megvalósulhat, mint a csehszlovák földreform-politika egyik sarokköve később is kedvelt téma. Lásd Sommer 2003: 36–106.

⁴⁷ Koblasa 1999: 268–271; Horák 2007b: 121–134; Steinová 2008: 32–48; Kaucká 2014: 31–70; Kaucká 2018; Maloušková 2017: 168–189; Maloušková 2018: 22–25; Maloušková 2023: 48–57; Peichlová 2011: 31–41.

⁴⁸ Horčíčka–Županič 2019a: 449–471; Horčíčka–Županič 2019b: 481–500; Horčíčka 2020: 137–159; Horčíčka 2021.

⁴⁹ Martuliak 2006: 61–75; Martuliak 2010: 279–295; Hrehor 2007: 105–110; Hrehor 2010: 49–57; Repjak 2018: 68–74

éppen a magyarok által lakott Dél-Szlovákia mint régió alig, illetve elvétve jelent meg az újabb szlovák tanulmányokban,⁵⁰ ellenben nagyobb figyelmet kapott a kelet-szlovákiai régió.⁵¹ A telepítések problémája is érdekes, mert stagnálást, minimális kutatói érdeklődést mutat.⁵² A másik oldalon elvetélt kísérleteket is rögzíthetünk, főképpen a gazdaság- és jogtörténet, illetve az etnikai együttélést feltáró néprajz területén (a cseh kolonisták szerepe). Ezek bizonyos fokig új utakat nyithattak volna, de végül nem váltak hosszú távú kutatási stratégiákká.⁵³ A külföldi állampolgárok szlovákiai földtulajdonának sorsa sem váltott ki komolyabb kutatói érdeklődést, még a cseh impulzusok sem hullottak termékeny talajra.⁵⁴

Zárszó

A tanulmány első része két mezsgye mentén szerveződött. Először is témája az első Csehszlovák Köztársaság földreformjának, illetve földreform-politikájának a bemutatása, a politikai-társadalmi mozgatórugók, célrendszerek azonosítása, valamint a sikerek és sikertelenségek mérlegének elkészítése. A másik problémakör ettől különbözik. Széttartó és differenciált, ugyanakkor hasonló és eltérő jegyek alapján vizsgáltam a cseh és szlovák történettudomány bőséges számú földreformmal kapcsolatos értelmezési síkjait, a tézisek elcsúszásait, a kliséket és az átfedéseket és nem utolsósorban a közelmúltban kimutatható új és inspiráló megközelítéseket is.

A földreform kérdése jelenleg is aktuális lehet, hiszen a radikális (vagy éppen a törvényesség látszatát keltő) 20. századi tulajdonjogi beavatkozások „öröksége” tovább él. Szinte alapvető államépítő elemként funkcionál, és a kelet-közép-európai térségben továbbra is megjelenik egyedi mintázatként.⁵⁵ Ezt a problémakört ugyanakkor nem lehet csak kizárólag gazdasági szempontok alapján vizsgálni, hanem szükséges a társadalmi, politikai és részben a jogi aspektusok elemzése is. A másik tematikai egység a csehszlovák földreformmal kapcsolatos cseh és szlovák historiográfiai diskurzus felfestésére tett kísérlet volt. Csak részben jeleztem azokat a munkákat, amelyek a csehszlovák földreform részletkérdéseivel, Csehszlovákia gazdasági fejlődésével vagy a mezőgazdasággal foglalkoztak.

⁵⁰ A magyar kisebbség kérdésével csupán ketten foglalkoztak: Hrehor 2008; Staško 2010: 67–78.

⁵¹ Kováč 1994: 125–129; Michnovič 1994: 69–73; Staško 1998; Hrehor 2021.

⁵² Vrabcová 2002a: 57–54; Vrabcová 2002b: 55–80.

⁵³ Leková 2006: 45–55; Sombati 2013: 134–146; Zelinová 2015: 119–148.

⁵⁴ A brit állampolgárok szlovákiai földbirtokainak a történetével foglalkozott Hanula 2015: 136–154.

⁵⁵ Vö. Rigó 2022: 149. A földreform az új állam átalakulásának egyik kulcspontja volt. Jelentősége érezhetően tükröződött Csehszlovákia politikai és jogi fejlődésében nemcsak a két világháború közötti időszakban, hanem 1945 után is. Ehhez lásd Gaucsík 2013.

A bemutatásra kerülő bőséges szakirodalom a következőkre osztható. A kortárs kiadványokra, amelyek a földreformot ugyan különböző szemszögekből és indítékokból vizsgálták, de többé-kevésbé befejezetlen folyamatként értelmezték. A másik nagyobb csoportot a cseh és szlovák marxista történészek által 1949 után publikált történeti munkák alkották. A marxista historiográfia az első csehszlovák földreformra már ugyan úgy tekintett, mint történeti tárgyra, ez a megközelítés azonban nem nélkülözte sem az ideológiai köntöst, sem a nemzetpolitikai érveket, sőt a győztes retorikát sem.

1989 természetszerűleg fontos mérföldkő és paradigmaváltás mind a cseh, mind a szlovák historiográfiában, de fontos hangsúlyozni, hogy napjainkig személyes kapcsolathálókon és kutatói-oktatói intézményeken keresztül továbbra is szorosan kapcsolódnak egymáshoz a két szomszédállam történései. Ebből kifolyólag a két ország 1993-ban egymástól elváló historiográfiáinak eredményeit a földreform tekintetében együttesen értelmeztem.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Dvacet let československého zemědělství 1918–1938. Praha, 1938.

Cambel, Samuel 1994: Výsledky prvej československej pozemkovej reformy na Slovensku a ich dopad v ďalšom vývoji. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994.* Uherské Hradiště, 51–59.

Červinka, Eugen 1933: *Jak byla provedena pozemková reforma na velkostatkách římskokatolické církve.* Praha.

Československá pozemková reforma v číslicích a diagramech. Praha 1925.

Gaucsík István 2013: *Lemorzolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948.* Pozsony.

Hallon, Ludovít 1994: Elektrifikácia poľnohospodárstva na Slovensku v rokoch 1918–1938 s ohľadom na pozemkovú reformu In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994.* Uherské Hradiště, 87–91.

Hanula, Matej 2015: Hľadanie priateľského kompromisu. Realizácia československej pozemkovej reformy na majetkoch britských občanov s dôrazom na Slovensko. In: Kováč, Dušan (szerk.): *Slovenské dejiny v dejinách Európy. Vybrané kapitoly.* Bratislava, 136–154.

- Hanzal, Slavomír 1973: Východné Slovensko a pozemková reforma v predmníchovskom Československu a za tzv. Slovenské štátu. (Program a skutočnosť). *Nové obzory* (15.) 15–31.
- Harna, Josef–Lacina, Vlastislav 2007: *Politické programy českého a slovenského agrárního hnutí 1899–1938*. Praha.
- Honcová, Jaroslava 1994: První pozemková reforma na lichtenštejnském velkostatku. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 113–117.
- Horák, Ondřej 2007a: *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním. Příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Brno.
- Horák, Ondřej 2007b: První československá republika a ochrana vlastnictví. *Právník* (146.) 2. 121–134.
- Horák, Ondřej 2011: „Vlastnictví je kořenem zla, ale ne jako instituce, nýbrž jeho rozdělení.” Meziválečná právní věda a pozemková reforma. In: *Dny práva 2011 – Days of Law 2011. Ovlivňování sféry soukromého práva právem veřejným v minulosti. Public Law Influence Upon Private Law In the Past*. Brno. https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2011/files/prispevky/10%20Ovlivnovani%20sfery/08%20horak.pdf (Utolsó letöltés: 2024. február 28.)
- Horčíčka, Václav – Županič, Ján 2019a: První československá pozemková reforma jako faktor zahraniční politiky. Příspěvek k málo známému aspektu československo-rakouských vztahů v letech 1918–1938. *Soudobé dějiny* (26.) 4. 449–471. <https://doi.org/10.51134/sod.2019.027>
- Horčíčka, Václav – Županič, Ján 2019b: Československá pozemková reforma na statcích cizinců na Slovensku. Příklad baronského rodu von Steiger-Münsingen. *Historický časopis* (67.) 3. 481–500. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2019.67.3.5>
- Horčíčka, Václav 2020: Československá pozemková reforma na statcích švýcarských občanů, 1918–1939. In: Štemberk, Jan – Skřivan, Aleš (szerk.): *Cestami hospodářských dějin*. Praha, 137–159.
- Horčíčka, Václav 2021: *Cizí páni na české půdě. Pozemková reforma v meziválečném Československu na statcích cizích státních příslušníků*. Praha.
- Hrehor, Henrich 2007: Pozemková reforma v medzivojnovom Československu ako politický problém. In: Šutajová, Jana – Ďurková, Mária (szerk.): *Maďarská menšina na Slovensku v procese transformácie po roku 1989. (Historické, politologické a právne súvislosti)*. Prešov, 105–110.
- Hrehor, Henrich 2008: Vplyv prvej československej pozemkovej reformy na národnostné zloženie obcí južného Slovenska. *Človek a spoločnosť* (11.) 4. <https://individualandsociety.org/sk/casopis/2008/4>

Gaucsík István: Az első csehszlovák földreform cseh és szlovák percepciója és historiográfiája

- Hrehor, Henrich 2010: Pozemková reforma ako jeden z nástrojov formovania občianskej spoločnosti na Slovensku (1918–1938). In: Benko, Juraj (szerk.): *Občan a štát v moderných dejinách Slovenska*. Bratislava, 49–57.
- Hrehor, Henrich 2021: *Parcelácia a prídela pôdy na Slovensku 1918–1938 (pozemková reforma v pracovnom obvode Prídelového komisára Štátneho pozemkového úradu v Michalovciach)*. Košice.
- Kaučká, Kristýna 2014: Pozemková reforma na fürstenberském velkostatku Křivoklát. *Minulostí Berounska. Sborník Státního okresního archivu v Berouně* (17.) 31–70.
- Kaučká, Kristýna 2018. „*Taková tlačěnice na jednom dvorečku!*“, aneb, *První pozemková reforma na velkostatkách Křivoklát, Plasy a Radnice (1918–1938)*. Praha.
- Koblasa, Pavel 1999: První pozemková reforma na jindřichohradeckém panství. *Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech* (36.) 4. 268–271.
- Kovač, Andrej 1994: Problematika pozemkovej reformy v Šarišsko-Zemplínskej župe. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 125–129.
- Krajčovičová, Natália 1984: Začiatky pozemkovej reformy na Slovensku v dvadsiatych rokoch. *Historický časopis* (32.) 4. 574–619.
- Krajčovičová, Natália 1989: Kritika a prejavy odporu voči realizácii pozemkovej reformy v prvej polovici dvadsiatich rokov. *Historický časopis* (37.) 6. 819–838.
- Krajčovičová, Natália 1990: Realizácia pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1923–1927. *Historický časopis* (38.) 6. 787–805.
- Krajčovičová, Nataša 1994: Predpoklady realizácie pozemkovej reformy na Slovensku v mezivojnovom období Uherské Hradiště. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 13–20.
- Krajčovičová, Natália 2004: Hranice prvej ČSR a pozemková reforma. *Historické štúdie* (43.) 223–233.
- Krajčovičová, Natália 2009: *Slovensko na ceste k demokracii*. Bratislava.
- Koťátko, Jiří 1949: *Pozemková reforma v Československu*. Praha.
- Kubačák, Antonín 1987: Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919–1943. *Sborník archivních prací* (37.) 2. 325–373.
- Kubačák, Antonín 1991–1992: Provádění pozemkové reformy na majetku cizích státních příslušníků v období první republiky. *Vědecké práce Národního zemědělského muzea*. (29.) Praha, 33–72.
- Lacina, Vlastislav 1978: Boj o uzákonění pozemkové reformy v letech 1918 a 1919. *Sborník k dějinám 19. a 20. století*. (5.) 123–144.
- Lacina, Vlastislav 1990a: *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha.

- Lacina, Vlastislav 1990b: *Hospodářství v českých zemích 1880–1914*. Praha.
- Lacina, Vlastislav 1994: Představy o pozemkové reformě v ČSR před jejím uzákoněním. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 35–38.
- Lacina, Vlastislav 2000: *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*. Praha.
- Lacina, Vlastislav 2001: Agrární strana a pozemková reforma. In: Šouša, Jiří – Miller, Daniel E. – Samal, Mary Hrabik (szerk.): *K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách*. Praha, 289–294.
- Leková, Andrea 2006: Úverovanie kolonistov na Slovensku z obdobia prvej pozemkovej reformy v rokoch 1922–1948. *Historický zborník* (16.) 1–2. 45–55.
- Maloušková, Ivana 2017: První pozemková reforma na velkostatku Marie Scholzové v Třebovicích. In: Przybylová, Blažena (szerk.): *Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* (31.) 168–189.
- Maloušková, Ivana 2018: První pozemková reforma na velkostaticích Razumovských. *Vlastivědné listy Slezska* (44.) 1–2. 22–25.
- Maloušková, Ivana 2023: První pozemková reforma na velkostatku Odry. *Poodří* (26.) 1. 48–57.
- Martuliak, Pavol 1994: Kolonizačná akcia pri I. pozemkovej reforme na Slovensku. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 81–85.
- Martuliak, Pavol 2006: Pozemková reforma v politike dominantných politických strán na Slovensku v období 1. ČSR (s ťažiskom v 20. rokoch). In: Šuchová, Xénia (szerk.): *Ludáci a komunisti: Súperi? Spojenci? Protivníci?* Prešov, 61–75.
- Martuliak, Pavol 2010: Prvá pozemková reforma a Ivan Dérer. In: Pekník, Miroslav (szerk.): *Dr. Ivan Dérer politik, právnik a publicista*. Bratislava, 279–295.
- Michnovič, Imrich 1975: Parcelácia veľkostatkov Andreja Hadik-Barkóczyho v Zemplíne. (Príspevok k riešeniu pozemkovej reformy na východnom Slovensku). *Nové obzory* (17.) 83–101.
- Michnovič, Imrich 1994: Priebeh a výsledky pozemkovej reformy na východnom Slovensku In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 69–73.
- Motyčka, Jaroslav 1926: *Církevní velkostatky v naší republice*. Praha.
- Novotný, Gustav 1994: Církevní pozemkové vlastnictví v českých zemích a jeho osud v rámci provádění meziválečné pozemkové reformy. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník*

Gaucsík István: Az első csehszlovák földreform cseh és szlovák percepciója és historiográfiája

z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994.
Uherské Hradiště, 1994, 93–96.

Otáhal, Milan 1960: Římskokatolická církev a první pozemková reforma. In: César, Jaroslav – Černý, Bohumil (szerk.): *Církev v našich dějinách*. Praha. 111–134.

Otáhal, Milan 1963: *Zápas o pozemkovou reformu v ČSR*. Praha.

Pavel, Antonín 1934: *Vystěhovalectví a pozemková reforma*. Praha.

Pavel, Antonín 1937: *Pozemková reforma Československá*. Praha.

Peichlová, Adéla 2011: Konfiskační a vyvlastňovací prvek pozemkové reformy v době první republiky. In: Kuklík, Jan (szerk.): *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*. Praha, 31–41.

Pekař, Josef 1923: *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. Praha.

Peroutka, Ferdinand 2003: *Budování státu I–II (1918–1919)*. Praha.

Michl, Jaroslav 1935: Pozemková reforma. *Úřední věstník Státního pozemkového úřadu* (16.) 1–2.

Průcha, Václav 1974: *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí*. Bratislava.

Průcha, Václav 2004: *Hospodárské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. 1. kötet, Brno.

Reich, Edvard 1934: *Základy organizace zemědělství Československé republiky*. Praha.

Repjak, Lukáš 2018: Prvá pozemková reforma a vznik Československej republiky. In: Bartal, Michal (szerk.): *Začleňovanie Slovenska do Československej republiky (s dôrazom na formovanie štátnych orgánov)*. Bratislava, 68–74.

Rychlík, Jan 1988: Pozemková reforma v Československu 1919–1938. *Vědecké práce Zemědělského muzea* (27.) 127–148.

Rychlík, Jan 1994: Sociální a národnostní dimenze československé pozemkové reformy v mezinárodním kontextu. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 43–50.

Rigó Máté 2022: *Háború, profit, Trianon. Hogyan vészelté át a polgárság az első világháborút?* Budapest.

Sirůček, Pavel 2007: *Hospodárské dějiny a ekonomické teorie (vývoj – současnost – výhledy)*. Slaný.

Simon Attila 2008: *Telepesek és telepesefalvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja.

Sivák, Florián 1970: Politické a právne hľadiská pozemkovej reformy na začiatku buržoáznej republiky. *Právny obzor* (53.) 143–152.

Slezák, Lubomír 1993: Tvůrci, kritikové a odpůrci pozemkové reformy. *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století* (1.) 197–215.

- Slezák, Lubomír 1994: Pozemková reforma v Československu 1919–1935. In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 3–12.
- Sombati, Ján 2013: Diskontinuita vlastnických vztahov k pôde v Československu vo svetle pozemkovej reformy v rokoch 1919 až 1935. In: Kiselyová, Zuzana – Vranková, Eva – Mlkvý, Matej – Čerbová, Veronika – Trnkusová, Lenka (szerk.): *Milníky práva v stredoeurópskom priestore*. 1. rész. Bratislava, 134–146.
- Staško, Mojmir 1998: *Problémy pozemkovej reformy na východnom Slovensku v 20. rokoch 20. storočia. Človek a spoločnosť* (1.) 2. <https://individualandsociety.org/sk/casopis/1998/2>
- Staško, Mojmir 2010: Československá pozemková reforma, maďarská menšina a Spoločnosť národov v 20. rokoch 20. storočia. *Historické štúdie* (46.) 67–78.
- Steinová, Šárka 2008: Soukromé lihovary a pozemková reforma. *Prameny a studie-Brambory – skrytý poklad* (40.) 32–48.
- Štefanovič, Milan 1994: Korekcie prvej pozemkovej reformy súčasťou legislatívy. (Boj o výdobytky I. pozemkovej reformy). In: Frolec, Ivo (szerk.): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti, Sborník z příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 21. a 22. dubna 1994*. Uherské Hradiště, 135–138.
- Sommer, Karel 2003: Průběh a výsledky pozemkové reformy v pohraničí českých zemí. In: Sommer, Karel (szerk.): *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Olomouc, 36–106.
- Tóth, Andrej – Novotný, Lukáš – Stehlík, Michal 2012: *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938. Od státu národního ke státu národnostnímu?* Praha.
- Voželínek, Jan 1919: *O rozdělení velkostatků k účelu vnitřní kolonisace v Československé republice*. Praha.
- Voženílek, Jan 1924: *Pozemková reforma v Československé Republice*. Praha.
- Voželínek, Jan 1930: *Předběžné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Česká a Moravská*. Praha.
- Voženílek, Jan 1932: *Předběžné výsledky Československé pozemkové reformy. Země Slovenská a Podkarpatoruská*. Praha.
- Vrabcová, Eva 2002a: Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v československej pozemkovej reforme (1. rész). *Slovenská archivistika* (37.) 1. 57–74.
- Vrabcová, Eva 2002b: Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v československej pozemkovej reforme. (2. rész). *Slovenská archivistika* (37.) 2. 55–80.
- Worliczek, Camillo 1925: *Grundlagen, Grundgedanken und Kritik der tschechoslowakischen Bodenreform*. Reichenberg.
- Worliczek, Camillo 1926: *Die tschechoslowakische Bodenreform*. Tübingen.

Gaucsík István: Az első csehszlovák földreform cseh és szlovák percepciója és historiográfiája

Zelinová, Hana 2015: Etnologické aspekty kolonizácie južného Slovenska v 1. československej pozemkovej reforme – s dôrazom na český fenomén. *Zborník Slovenského národného múzea v Martine – Etnografia* (51.) 119–148.

Zubec, Vladimír 1968: Úloha slovenských politických strán a skupín v politickom boji o spôsob uskutočnenia prvej pozemkovej reformy v Československu. *Agrikultúra* (7.) 55–71.